

Törteli Telek Márta

A SZÉPHALMI MESTER

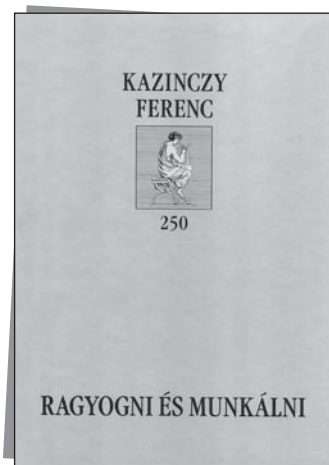
The master of Széphalom

Debreczeni Attila – Gönczy Monika szerk. *Ragyogni és munkálni*. Kultúra-tudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010

A Kazinczy-émlékévben, az író születésének 250. évfordulójának évében több monográfia, számos tanulmánykötet, tematikus folyóiratszám és szövegkiadás jelent meg. Kazinczy kapcsán az irodalomtörténet-írásban megszokott témák mellé csatlakoztak eddig elhanyagolt vagy nem is nagyon érintett vizsgálati körök. Mindez természetesen nemcsak tematikai újdonságot jelent, ugyanis a témák megkívánták a megközelítések és módszerek terén is az innovációt, a szokatlan nézőpontok alkalmazását. Összességében a legjelentősebb hozadék, hogy a régóta meglévő felismerés, mely szerint Kazinczy életműve olyannyira a különböző művészeti ágak határterületein mozog, hogy megközelítésében szükséges az interdiszciplinaritás, szélesebb körben elkezdett a szakirodalmi gyakorlatban is működni.

Ilyen interdiszciplináris jellegű a jelen tanulmánykötet is. A tanulmányok első változatai előadás formájában hangoztak el a 2009. október 15-e és 17-e között Debrecenben megrendezett Kazinczy-konferencián. Nyelvészek, történészek, művészettörténészek és irodalmárok kísérelik meg eltérő szaktudományos megközelítéseiket összehangolni, párbeszédre készíteni.

Az első látásra széttartónak tetsző anyagot a szerkesztők jó érzékkel négy nagyobb fejezetbe sorolták. A *Nyelvújítás és fordításirodalom* című részben az írónak a magyar nyelv helyzetéről alkotott véleményéről, stíluszményéről és néhány nevezetes fordításáról értekeznek a szerzők. A többi fejezethez hasonlóan – általános, átfogó problémát vizsgáló (elméleti nézőpontú) tanulmánnyal kezdődik, ezután következnek az esettanulmányok, a filológiai mélyfúrások.

Bíró Ferenc rámutat, hogy a nyelvújítás – különösen, ha csak új szavak alkotását értjük rajta – a magyar felvilágosodás nyelvi küzdelmeinek, de Kazinczy munkásságának az értelmezésében sem igazán szerencsés fogalom. Az ő esetében célszerűbb „neológiáról” beszélni, mert megszilárdult és rendszerré szerveződött elméletének a nyelvújítás csak egyik eleme. A neológia legfontosabb fogalma az írói szabadság lesz. Tudomásul kell vennünk, hogy ő maga is íróként kívánta alakítani a nyelvet. „A neológia elsősorban írói program, abban az értelemben, hogy az irodalom felől közelít a nyelvhez.”

A *Tövisek és virágok* 1811-es megjelenése irodalmunk első „látványos” paradigmaváltása. Bence Erika azokat a momentumokat tárja fel és értelmezi Kazinczy költői és irodalomszervezői tevékenységében, amelyek a meglévő művészeti és irodalmi paradigmák elmozdulásához, az eszmények újraalkotásához és -írásához vezettek. Az epigrammagyűjteményben a lírai én egyfajta objektív értelmezői szerephez helyeződve egyszerre teremt újat és bont le hivatalos, aktuális kánonokat. Elutasítja a hagyománykövetésben, a kollektív megelőzöttségben rejlő normalehetőségeket, az egyén zsenijét tartja legfontosabb elvnek az újításban. Azonban Kazinczy nem az alkotói egyéni szabadság képzeleti tartományaira gondol, hanem a tanult készségek és a tudós hozzáállás révén megvalósítható nyelvteremtésre, nyelvi szuverenítésre.

A *Tövisek és virágok* a szerző költészetről alkotott eszményképét és esztétikai nézeteit magába sűrítő epigrammaciklus; poétikája a görögös műveltség letéteménye. De a kutatások alátámasztják, hogy a költeményekben kifejezésre jutó szépség- és tökéletességek nemcsak az irodalomra vonatkoznak, de a pictura és a sculptura irányában kifejlődve közvetítenek intermedialis művészeti elveket.

Szikszainé Nagy Irma a széphalmi mester tevékenységi köréből epigrammái stílusszerkezetének, versnyelvének vizsgálatára vállalkozott, kimutatva, hogy ezekben jól nyomon követhetők nyelv- és stílusújítási küzdelmei, valamint a minél hajlékonyabb irodalmi nyelvért folytatott törekvései, ízlésreformjának elképzelései.

A tanulmány írójának elemzése és megközelítése nyelvközpontú. Az epigrammaműfajnak a neoklasszicista stílusirányzat hatására, de ugyanakkor a költő egyéni stílusában megvalósuló stílusszerkezetét vizsgálja, azaz a stílusirányzatra jellemző és az egyéni stílust jelző stiláris eszközök egymásra, egymásba építettségét, valamint a művek ebből következő stílusértékét. Az epigrammák művészi erejét szóválasztásuk, világos stílusuk, a stílusárnyalatok váltása, a rendkívül gazdag alakzathasználat, a feltűnő retorizáltság, a szerkezeti szilárdság és sűrítettség, valamint a csattanós zárlatok nyelvi ereje adja.

„Mint kortársai közül jó néhányat, Kazinczyt is foglalkoztatta Herder sugallata a magyar nyelv lehetséges eltűnéséről” – írja Hites Sándor. Jellemző, hogy a jóslatot, a magyar nyelv megszűnésének lehetőségét pontosan a saját nyelv-

újításba vetett hite okán kellett képtelen lehetőségként elhessegetnie. Hangsúlyozza, hogy a nyelvnek nincs saját története, saját sorsa, nem a maga erejéből marad fenn, pusztul el, válik olyanná, mint amilyen. Politikai döntést hoznak felette, filozófiai okokból, az egyetemesség nézőpontjából. Ez a beállítás a széphalmi diktátor nyelvújításról alkotott nézeteivel is összecseng: a keveseknek, a kiválasztottaknak, a „philosophusi szellem” reprezentánsainak a joga és lehetősége (ha erőt és hatalmat tudnak mellé állítani), hogy felülről döntsenek a nyelvről; alakítsák, formálják azt. Másfelől viszont amint a nyelvújítók a nyelv mibenlétére nézve törvénykeznek, úgy a nyelvtörténetben a politikai hatalom kulcsszerepet játszik.

Nyiri Péter értekezésének tárgya az idegenszó-purizmus, illetve a nyelvi purizmus a német felvilágosodásban és a magyar nyelvújításban. Kazinczy meggyőződése, hogy az idegen nyelvi elemek elfogadása a saját nyelv (stílus) gazdagítása: a nyelvi horizont tágítása. Purizmus-felfogása számos ponton Goethéével érintkezik, sőt megegyezik. Az idegenszó-purizmust, pontosabban a szókészlet lehetőség szerinti magyarítását elfogadja, a nyelvi purizmust, az idegenszerűségek elutasítását azonban – a nyelv- és stílusgazdagítás érdekében – nem.

„A magyar nyelvújításban nem beszélhetünk a német Campééhez hasonlóan kidolgozott és megvalósított purizmus-programról.” Azonban a nyelvújítás résztvevői belátták, hogy a purizmus kérdése alapvető nyelvelméleti és gyakorlati kérdés. A jelenkor purizmusa számára is tanulság, hogy az idegenszó-purizmus csak a nyelvi purizmus részeként, vele egységben válhat a nyelv tisztaságának, belső ereje (génusza), magyarsága megőrzésének hatékony eszközévé.

A XIX. század utolsó harmadában indított *Magyar Nyelvőr* programjának megvalósításából következően nagy teret szentelt a nyelvújításnak (történetének, elveinek) és a nyelvújítás korában alkotott szavaknak. Láncz Irén rámutat, hogy Szarvas Gábor nem képviselt szélsőséges nézeteket, nem volt újításellenes. Nem tagadta a nyelv gazdagításának lehetőségét. Az új fogalmak megjelenésére szükséges szavak alkotásakor azonban fontosnak tartotta, hogy ne a nyelv törvényeinek mellőzésével készüljenek, a magyar szó fedje az idegen szót és forrása legyen eredeti. A korabeli írók (Kazinczyhoz hasonlóan) esztétikai szempontokra hivatkoztak, és az ízlés, széphangzás meg a nyelvérzék volt útmutatójuk, Szarvas Gábor azonban nem fogadja el őket irányadónak. Azt meg egyenesen veszedelmesnek tartja, hogy az író ura legyen a nyelvnek, hogy a szabályok ellen teremthessen. Szerinte a nyelv természetes fejlődését nem szabad erőszakosan más irányba terelni, így a nyelv törvényeinek megfelelően történő szóalkotást nyelvbővítésnek, nyelv gazdagításnak, nyelv művelésnek vagy nyelv fejlesztésnek nevezi.

Gerold László Sinkó Kazinczy-tanulmánya recepcióját és a tanulmány szempontjait mutatja be. Sinkó Ervin dolgozatát a következőketesen végigvitt gondolati

koncepció jellemzi, és több vonatkozásban is új aspektusokat kínál Kazinczy Ferencnek nemcsak az irodalomban, hanem a magyar kultúrában betöltött szerepe megítéléséhez. Az irodalmi közélet megteremtésén szívós szorgalommal és szinte eszelős makacssággal fáradozó író az őt megillető rangra emeli. Bori Imre szerint a teljes Kazinczyt megrajzoló, ragyogó tanulmányt szentel neki. B. Szabó György meglátása, hogy új összefüggéseket tár fel: eszméltet, állásfoglalásra kényszerít, és teremtő, aktív gondolkodásra indít. A Kazinczy-irodalom és a magyar irodalomtörténeti gondolkodás Sinkótól olyan szemléletbeli impulzusokat kapott, melyek alapján, függetlenül, hogy átveszik őket, vagy vitatkoznak velük, a Kazinczy-jelenség, ezzel együtt élet és mű, értelmezése árnyaltabb, teljesebb.

Ajkay Alinka egyfelől Dessewffy Józsefnek a tübingai pályázathoz való viszonyát, másfelől Dessewffynek a Kazinczy-pályaművel kapcsolatos véleményét, magatartását mutatja be, újabb adalékot szolgáltatva a tübingai pályázat mindmáig homályos folyamatának tisztázásához.

A beküldött pályamunkákban – provokatív módon – arra keresték a választ, lehetséges-e a magyar nyelv hivatalossá tétele Magyarországon. Dessewffy egyrészt azért kapcsolódik a pályázathoz, mert ő maga is írt egy választ a feltejt kérdésre, csak nem küldte el Tübingenbe, s bár Kultsárnál szerette volna kinyomtatni, végül kéziratban maradt. Másrészt pedig azért, mivel – messze meghaladva korát – a legfelsőbb politikai fórumon, a diétán kortársa Tübingai pályaművére hivatkozott érvelésében, s ezzel összekapcsolódott személyében a reformországgyűlésig két különálló, nyelvért küzdő csoport, vagyis az írók és politikusok csoportja.

Kazinczynak pontos elképzelései voltak a fordítás szerepéről. Demeter Júlia abból indul ki, hogy a fordításoknak a szép origináloknál is fontosabb kultúrateremtő erőt tulajdonított, választásai tehát rendkívül tudatosak voltak. Hasonló tudatosságot tételezünk fel a fordítandó Molière-drámák kiválasztásában is. A tanulmány szerzője vizsgálja a fordítások létrejöttének kulturális hátterét. Keresi a nyelvteremtés nyomait, hiszen a klasszicista komédiához elengedhetetlenül szükséges megfelelő, a társadalmilag alacsony szereplők hétköznapi, komikus nyelvének a megteremtése, megtalálása. Ehhez kapcsolja a két Molière-dráma Magyarországon kivételes műfajának, a comédie-farce honosításának (az urbanus komikus nyelv elterjesztésének) problémáit, keresi a magyar műfajmegjelölést és azt, hogyan illeszkednek a fordítások egyrészt a kor kontextusába, a magyar színháztörténetbe, másrészt a Kazinczy formálta irodalmi, stílári és nyelvi kánonba.

A róla megjelent tanulmányokat felhasználva, azokat alapul véve (levelezésének részleteivel kiegészítve) Szörényi László azt mérlegeli, miért volt annyira fontos az írónak a Sallustius-fordítás, illetve a több mint harminc év alatt, amíg vele foglalkozott, milyen stratégiákat követett a befejezés, illetve a megjelen-

tetés érdekében. A fordítás keletkezéstörténetét követve munkamódszerére is rávilágít. Véleménye szerint Sallustiust saját kora értelmezésére használta fel, vagyis az ön- és világertelmezés eszközévé válik.

A szövegvizsgálat akkor jelent különös nehézséget, így Kazinczy drámafordításainak esetében is, amikor a szerző életművébe több ponton illeszkedik a műalkotás: vagy más művekkel egy időben dolgozik a szövegen, vagy élete során többször előveszi munkáját, többször javítja, több variációt készít belőle. Ezért lényeges, hogy Lessingből vett drámafordításait nem pusztán az egyes drámák (*Miss Sara Sampson, Emília Galotti, Minna von Barnhelm*), hanem a fordítások egymáshoz való viszonyában is tekinti Czibula Katalin. Az *Emília Galotti* nyíltan felvállalt uralkodókritikájával vívta ki korszakot nyitó jelentőségét. Ugyanakkor fordításában azt is végigkövethetjük, hogyan befolyásolja (inspirálja) a művészi környezet a fordítót, mire is irányítja a figyelmét a színházak programja.

Margócsy István felhívja a figyelmet, hogy Kazinczy Ossián-fordításának irodalomtörténeti feldolgozása lényegében máig nem történt meg. Mindez meglepő és igazságtalan. Az író a fordítást bizonyos értelemben provokációnak szánta. Számára az ossziáni mű leglényegesebb mozzanata az az esztétikai autonómia lehetett, amelyre oly kevés példát láthatunk a kor irodalmában. Neologizmusoknak tűnő archaizmusokkal él. Opponálja és kerüli a lineáris történetmondás narratívájának csábítását – „elsősorban az ismétléses variáció szerkesztési elvére épül, folyamatosan szubjektivizálja az elbeszélt történetet, gyakori víziókat illeszt be a narrációba, s állandóan cserélgeti a narrátor beszédsszituációját”.

Mindez azért érdekes a mai irodalmiság számára, mert Kazinczy, mikor újításainak a közérthetőség szerinti vádoltatását visszautasítja, megelőlegezi a befogadás-esztétikák szemléletváltását is – addig szokatlan módon –, az íróval analóg elvárásokat fogalmaz meg a befogadóval szemben is. A mű nyelvi megformáltságát nem egy általános és absztrakt nyelvi norma szempontjából kívánja meghatározni, hanem a szerzői szándék, a mű szövege és a befogadói elvárás hármasságának összjátékából eredezteti. A szerző állásfoglalásában ma már az irodalom befogadó-központú szemléletének képviselőjét látja. Igen figyelemreméltó, hogy a posztmodern irodalomnak igen sok játéka idézi fel Kazinczy ekkori egyszerű próbálkozását, s a kitalált nyelv gesztusa ma különlegesen érvényesül.

Feltehetően azért választotta épp Ossziánt a kísérlet tárgyául, mert nemzetközi és hazai elismertsége mintegy garanciát nyújthatott arra, hogy nagy és jelentős mű is szólhat úgy, ahogy a megszokott hazai kánon nem szokott. Bizonnyára az is közrejátszhatott választásában, hogy Osszián „eredetije” ismeretlen volt, ismeretlen nyelven íródott, a művet mindenki csak fordításokból ismerhette – így a közvetlen fordítói-nyelvi kontroll érvénye eleve rendkívül szűken érvényesülhetett.

A *Medialitás és társművészetek* című fejezetben művészek és irodalomtörténészek kép és szöveg viszonyait próbálják feltárni. Ez az egyre inkább elterjedő elemzési szempont érdekes tanulságokkal szolgál, hiszen eddig az irodalomtudományi tanulmányokban az illusztrációk értelmezése igencsak háttérbe szorult, holott azok – a szöveggel szoros összefüggésben – jelentésképző erővel bírnak.

Király Erzsébet Kazinczynak a képzőművészetről vallott felfogásáról értekezik. Az író számos világirodalmi remekmű fordítása után egyre következetesebben hangsúlyozta, hogy többre tartja a nagy klasszikusok, elsősorban a régi görögök utánzását a hazai eredetiség születőfélben lévő produktumainál. A művészi másolatok számára egylényegűek a szépirodalmi átültetésekkel. „Mindkét eljárás a példakép követése, újra-alkotás, re-produkálás, akár kézműves formálásról, akár nyelvi teremtésről van szó.” A művészi kópia valójában a nyelv művelő program középpontjába állított műfordítás analogonja.

Onder Csaba tanulmányában a *Mondolat* címlapján szereplő rézmetszet félreértésének következményeit veszi sorra. Rámutat, hogy „fogadtatását tekintve a képi illusztráció a címlappal együtt paradox módon működött, erőteljesen és elmentésesen befolyásolva a szöveg olvasását”. A provokatív illusztráció nem egyszerűen képi módon jelenítette meg a szövegben leírtakat, mintegy kiszolgálva azt, hanem attól függetlenül is értelmeződve a szöveg egészének értékét és értelmét is megalapozó, azt felülíró önálló médiummá vált. Mivel az összetett képi és szöveges peritextusok (az idézet, a transzmutáció és az anagramma) indirekt módon, a név vagy az arc konkrét megrajzolása nélkül hozzák játékba Kazinczy (vagy akár Berzsenyi) alakját, szélsőségesen eltérő értelmezéseket generálnak, elbizonytalanítják a műfaji (paszkvillus vagy szatíra) és etikai megítélést.

Három tanulmány írója is arra figyel, hogyan jelenik meg a táj az irodalmi szövegekben. Granasztói Olga rámutat, hogy Kazinczy számára az angolkert kedvenc időöltést és műélvezetet jelentett egyszerre. Benyomásairól, élményeiről önéletrajzi írásában található feljegyzései tanúskodnak. Az új tájképi stílus elve, a genius loci figyelembevételével létrejött kertek elterjedésében a szabadkőműves háttér meghatározó szerepet játszott. Az „angolkert művészetfelfogásával, a természethez, az antikvitáshoz, a középkor örökségéhez való viszonyával, egész szellemiségével a progresszió jelképe lett”, így ennek a komplex jelenségnek a befogadását is sokkal szélesebben kell értelmeznünk.

Hermann Zoltán a *Bácsmegyeyben* olvasható tájleírások narrációban betöltött szerepét vizsgálja meg összehasonlítva az eredeti, német mű szövegét Kazinczy két magyar változatával. A kert a lelki betegségben szenvedőnek gyógyulást hoz, ugyanakkor az olvasás, elmélkedés helye. „Az angolkerteket az önszemlélet színtereként, életmodellként, a sors, a politikum, a hírnév, a szexualitás, az emlékezés stb. szimbolikus és valóságos tereként kell felfognunk.” A *Pályám emlékezetét* írni készülő férfiú számára „saját írói személyiségének és életútjá-

nak metaforája, modellje: egy összetett, minden emlékéből jelképeket fabrikáló személyiség és egy nem lineáris, nem töretlen pálya metaforája”.

Devescovi Balázs pedig a Gessner-fordítás ökokritikai olvasatát nyújtja. Figyelme a szövegben megjelenő természeti jelenségekre fókuszálódik. Elkötelezett ökokritikusként azonban annak további, a fenntarthatóság szempontjából lényeges rétegeit is feltárja. Az *Idylliumok* (sajátosan zárt) pásztori világa egy jól körülhatárolható, saját törvényekkel rendelkező közeg, a szövegben szereplő pásztorok pedig tudatos döntéssel elfogadják és megtartják ezeket a törvényeket, fenntartják világukat, anélkül, hogy változtatni akarnának rajta.

A *Politikum és identitás* című részben a történelmi események és a gazdasági mindennapok Kazinczyját ismerhetjük meg. Gergely András egyrészt az adott kor (az 1790 és 1830 közötti időszak) történelmi jellegét határozza meg, másrészt pedig a nemesi író személyét helyezi el a korszakban. Szalisznyó Lilla tanulmányában irodalom- és művelődéstörténeti aspektusból szemléli Kazinczynak és Kisfaludynak a gazdálkodói szerepkörhöz való viszonyulását. A hasonlóságokra és a különbségekre egyaránt figyelve vizsgálja, hogy egy főként mecenatúra alapú, íróit eltartani még nem tudó irodalmi életben hogyan alakultak írói és gazdálkodói hétköznapjaik. A korabeli nemesi író gazdasági problémáira (főleg a közép- és kismemeseket sújtó eladósodásra) két, különbözőképpen reagáló alakot mutat be. Birtoka nehezen fedezte megélhetését, nehéz anyagi helyzete ismeretes. Ifj. Barta János tanulmánya levéltári kutatásokon alapul, és a Kazinczy család birtokviszonyainak változását követi nyomon.

Madarász Imre komparisztikai tanulmányában az önéletíró európai formátumának feltérképezéséhez járul hozzá. Kazinczy *Fogságom naplója* és Silvio Pellico *Börtöneim* (Le mie prigioni) című kötetének (a magyar és olasz irodalom leghíresebb börtönkrónikáinak) összehasonlítását egész sor szempont, körülmény, „párhuzam és kereszteződés” figyelembevételével tárgyalja.

A záró fejezet – *Íróársak és leányok* címmel – az életrajzi és kapcsolattörténeti kutatások újdonságaiból ad ízelítőt, az irodalomszervező baráti és szerelmi kapcsolataiba enged bepillantást. A kiterjedt levelezés darabjainak nem a „forrásértékén” van a hangsúly, hanem a levelekben megalkotott személyiségen: a kutatók felfigyeltek a levelezés, a napló és az önéletírás mentalitástörténeti értékére.

Talán az egyik legjobb példa erre az érdeklődésre Porkoláb Tibor tanulmánya, aki Virág Benedekkel alakuló barátságát a korban meglévő (cicerói) barátságfelfogás kontextusába helyezi. A barátság formálódása közben a szerzői énformalás folyamatát (a nyilvánosságnak szánt imázs felmutatását) követhetjük nyomon.

Berzsenyi Dániellel folytatott levelezése során „levél kommunikál levéllel”, mondatokból képződnek meg nézeteik, véleményeik, sőt maguk a szereplők is, környezetükkel együtt. Zentai Máriát a leveleknek a hétköznapokra, életmódra,

családra vonatkozó részletei érdeklik. De nem a „hogyan élt Berzsenyi és Kazinczy?” a fő kérdése, hanem az, hogy erre vonatkozóan mit tartottak szükségesnek közölni a másikkal, hogyan működik az identitásképzés „nemirodalom oldala”. Az önkép stilizálása, idealizálása ugyan mindkettőjükre jellemző, de erős ellensúlyt ad neki az esendő, beteg test számtalan megjelenítése.

Kovács Ida tanulmányában az író Horváth Ádámnál tett látogatásának előzményeit, a látogatást, valamint kettejük kezdeti barátságának forrásokban megjelenő reprezentációját vizsgálja. Feltevése, hogy a szövegek retorizáltsága helyenként a mitológiai, illetve vallási kultusz mintázatát mutatja, igaznak bizonyult. Kazinczy és barátai olyan kifejezéseket használtak saját maguk megnevezésére, amellyel a görög mitológia Apollónjának papjaiként beszélhettek magukról.

Ungvárnémeti Tóth Lászlóval történő kapcsolatfelvétele 1814 márciusára esik. A levelek alapján Keisz Ágoston azt vizsgálja, hogy egy pályakezdő költő milyen módon kíván belépni az irodalmi nyilvánosságba (köztudatba), és hogyan teremti meg sajátos fiktív identitását bemutatkozó levelében.

Penke Olga tanulmányában két szempontot követ. Egyrészt arra a kérdésre keresi a választ, hogyan értékeli a széphalmi diktátor a *Mindenes Gyűjteményt* és Péczeli József munkáját az *Orpheusban* és levelezésében, hogyan alakul vele kapcsolata abban a két évben, amikor maga is folyóirat-szerkesztő. Másrészt megvizsgálja Péczeli írásait Kazinczy folyóiratában, illetve Kazinczyt a *Mindenes Gyűjteményben*.

A Hász-Fehér Katalin által megrajzolt szerkezet az irodalomszervező kapcsolatrendszeréről szükségszerűen vázlatos és hiányos, azonban annyi kiviláglik belőle, hogy élete folyamán a kulturális, irodalmi és szabadkőműves tevékenység nem választható szét egymástól. Hálózatépítési tevékenysége közepette a kommunikáció változékonyságára, a viszonyok, s ezen belül az önleírások képlékenységre több irodalomtörténész felhívja a figyelmet. Szociológiai alapú különbséget látnak a levelezőpartnerekkel szemben alkalmazott megszólításokban és hangnemekben. Mások a költői beavatás rítusainak, fokozatainak leképződését vizsgálják, a beszédképződményekben, toposzokban megnyilvánuló sajátosságokkal foglalkoznak; az önértelmezés szenvedélyéről beszélnek Kazinczy leveleivel kapcsolatban.

Orbán László arra kérdez rá, hogy a ránk hagyományozott szövegek hogyan mesélik el a nemesi író és Maris kapcsolatának történetét. Nyomozása során nem a valóságban keresi a különböző szövegek állításainak referenciáit, hanem az önéletrajzi szövegek világán belül. Fenntartással kezeli fennmaradt írásait, figyelembe veszi a különböző retorikai eszközöket, amelyekkel igazmondását igyekszik alátámasztani. A férfiú önmagát védi, és az önéletrajzok „szerző-elbeszélő=modell=főhős beszédhelyzetéből” szólal meg. „E többszörös összefonódás miatt a szövegek elbeszélői hangja elnyomja a »vád« bizonyítékait,

csak a »védelem« érvelését, cáfolatát és megsemmisítő visszatámadását érzékelhetjük. A megsemmisítés szó szerint is érthető, hiszen Kazinczy figyelme kiterjedt arra is, hogy megóvja a szövegek egy részét az utólagos vizsgálódástól.” Amikor az elbeszélni vágyott történet érdekei szerint válogat a napi eseményekből, megszünteti a szöveg diáriumkénti olvashatóságát. A Maris-história lezárásaként – anyja megnyugtatóására – Szentgyörgyihez írt levél is inkább kelti egy jól megírt novella hatását, mint egy misszilis levelét. Így aztán nem csoda, hogy a „nyomozás jelenlegi állása szerint” nem lehet tisztán látni, milyen volt a viszony a cselédlány és ura között.

Szabó Ágnes Kazinczy és Gyulay Lotti romantikus szerelmi kalandnak beállított kapcsolatát egy olyan esztétikai diskurzusban értelmezi, amely egyszerre hozza játékba a magánszféra dokumentumait, a leveleket, a feljegyzéseket, valamint a publikum elé szánt irodalmi szövegeket. Az író a fiatal lányban a báj, a kellem és az erény hármasságát, megjelenését, a gráciát véli felfedezni. A személyes találkozás után azonban Lotti végleg kiszorult grációs szerepéből, a széphalmi mester sem verseiben, sem leveleiben nem említi többé ihletet adó műzsaként. A gráciaság tökéletes megtestesítője a fiatalkori kedves, Gyulayné Kácsándy Súsie maradt.

A nagyvilágra nyitott, nemzetnevelő költő egyike volt a világirodalom legszorgalmasabb levelezőinek. A tanítványok éltették és tették erőssé, akiknek a megszerzéséért minden áldozatra kész volt. „Ha a posta bojkottálta volna, [...] néhány hónap alatt elsorvad Széphalmon” – írta Szerb Antal.

„Kazinczy Ferenc enciklopédikusan gazdag életműve [...] a humán tudományok virtuális közösségének ügye volt és marad.” A jelen kötet kitűnő metszetét adja a tevékenységével foglalkozó kutatások jelenlegi állapotának. Az első látásra széttartó szövegek közötti párbeszédnek lehetünk tanúi: a tanulmányok gyakran foglalkoznak hasonló témával, bizonyos motívumok fel-felbukkannak, a szövegek egyes részletei egymást magyarázzák. A harmincnyolc dolgozat sokféleségében talán kicsit a jubileumi emlékévé természetnek kicsinyített mása. A szerzői opus recepciója, megközelítésének módszerei változnak, s ezáltal egy életpálya teljesebb képe rajzolódik ki előttünk. Ezen az úton haladva, a további kutatási eredmények révén remélhetőleg újabbnál újabb részletre derül fény a széphalmi mester életéből.

Kölcseynek Kazinczy felett mondott emlékbeszédében kiemeli, hogy az író lelke „meg nem szűnik folyvást ragyogni és munkálni, míg a nemzetiség utolsó szikrája el nem hamvad”. Valóban tovább hat, nemzedékeken átívelve, életműve által inspirációkat, késztetéseket adva az utókornak.